

Opinnäytetyö (AMK)

Kuvataiteen koulutus

2021

Hanna Rätty

KUVITTEELLINEN MUMMOLA

– Maalaus muistipaikkana

Opinnäytetyö (AMK) | Tiivistelmä

Turun ammattikorkeakoulu

Kuvataiteen koulutus

2021 | 31 sivua

Hanna Rätty

Kuvitteellinen mummola

- Maalaus muistipaikkana

Tässä opinnäytteessä tarkastellaan taiteellisen opinnäytteeni Kuvitteellinen mummola ympärillä ja ytimessä olevia asioita kuten kotia, elettyä paikkaa, muistin ja muistojen olemusta sekä maalaamista ja käsillä tekemistä prosessina, käsittämisenä ja kohtaamisena. Keskeiseksi muodostuu muistipaikan käsite. Pyrkimyksenä on kirkastaa tekijälleen hänen rooliaan taiteilijana sekä teoksen tekoprosessiin liittyviä ajatuksia.

Tutkimusnäkökulma on taiteilijalähtöinen. Kokonaisuutta lähestytään paitsi henkilökohtaisten kokemusten ja muistojen kautta myös humanistisen maantieteen, historian tutkimuksen, taiteen filosofian, maalaustaiteen ja kaunokirjallisuuden näkökulmasta.

Tutkimusmatkasta seuraa tekijälleen itseymmärryksen lisä.

Asiasanat:

muistaminen, taiteellinen työ, maalaus, kohtaaminen

Bachelor's Thesis | Abstract

Turku University of Applied Sciences

Fine arts

2021 | 31 pages

Hanna Rätty

The Imaginary Grandmother's House

- Painting as a memory location

This thesis examines things around and in the centre of my artistic thesis The Imaginary Grandmother's House, such as home, the resided place, memory, and the nature of memories, as well as painting and handwork as a way of comprehending and encountering. The aim is to clarify the role as an artist for the maker and to look into the thoughts around the process of creating an artwork.

The perspective of the study is from an artist's point of view. The entity is approached not only through personal experiences and memories but also from the viewpoint of humanistic geography, history research, art philosophy, painting and literature.

The exploration adds to the self-understanding of the artist.

Keywords:

reminiscing, artistic work, painting, encounter

Sisältö

1 Aluksi	6
2 Eletty ja muistettu tila	9
2.1 Kuviteltu mummola työskentelyn lähtökohtana	9
2.2 Kodin merkitys yksilölle	10
2.3 Elämäkerrallinen paikka	12
3 Muistoista ja muistamisesta	14
3.1 Muistojen olemus	14
3.2 Muistipaikat	16
4 Käsillä olevaa	18
4.1 Tapani työskennellä	18
4.2 Kohtaamisia ja vuoropuhelua teoksissa	23
5 Lopuksi (ja aluksi)	29
Lähteet	30

Kuvat

Kuva 1. Mummolan pohjapiirros.	9
Kuva 2. vasemmalla Tapetti, 2021 ja Surut ja murheet, 2021.	11
Kuva 3. yksityiskohta Surut ja murheet, carborundum, peiteväri paperille, 2021.	11
Kuva 4. Ripustuskuva Galleria Uusikuva vasemmalta Hamekangas, 2021 ja Seinät, 2020–2021.	16
Kuva 5. Huivi (2021), 57 x 77 cm, sekatekniikka paperille.	17

Kuva 6. Työpöytä 1.9.2021.	19
Kuva 7. Työpöytä 1.9.2021.	22
Kuva 8. Jussi Juurinen, Kaivertamisen himo, 2012. (kuvataiteilijamatrikkeli).	26
Kuva 9. Satu Rautiainen, Pain in a room, 2018. (kuvataiteilijamatrikkeli).	27
Kuva 10. Heli Hiltunen, Luojan kiitos saan kohta melankoliani valmiiksi, 2020. (Galleria Anhava).	28

1 Aluksi

Tässä tutkimuksellisessa opinnäytteessäni käsittelen taiteellista opinnäytettäni Kuvitteellinen mummola. Rajaan tarkastelun kokonaisuuteen, joka oli esillä Galleria Uusikuvassa Kotkassa elokuussa 2021. Kuvitteellinen mummola on teoskokonaisuus, joka muodostuu maalauksista, piirroksista, sekatekniikkatoista, valokuvista ja esineistä. Galleria Uusikuvaan rakensin installaatiomaisesti ripustetun kokonaisuuden, joka muodostui osista Tapetti, Surut ja murheet, Hamekangas, Seinät, Huivi ja Kukkatapetti. Nimensä mukaisesti teos ei ole dokumentti olevasta, vaan maalaamalla tavoitettu kuviteltu muisto, jossa on osia ja heijastuksia elävästä elämästä.

Filosofi Emily Brady kutsuu kuvittelukykyä kuudenneksi aistiksemme. Hän pitää kuvittelua havaintoa rikastavana. Kuvittelu täyttää aukkoja ja kuroo katkoksia. Se laajentaa havaittua sijoittamalla sen osaksi isompaa kertomusta. Kuvittelu voi laajentaa näkökulmaa myös menneeseen tai tulevaan. Kuvittelun avulla emme havaitse vain nähtyä, vaan havaitsemamme voi jatkua pidemmälle. Kuvittelusta on kysymys myös empatiassa, kyvyssä eläytyä toisen tilanteeseen. (Brady 2003, Kaukion 2008, 115–116 mukaan.)

Kun olin lapsi ja meillä oli vieraita, istuin ujona jonkun sylissä ja kuuntelin aikuisten juttuja. Parhaita olivat iäkkäämmät sukulaiset, jotka kertoivat muistojaan. Sisko ja minä sohvannurkassa. Isä, joka on paljon töissä, alkaa lukea meille iltasatua niin kuin joka ilta. Sadun jälkeen pyydämme toista. Parhaana iltana kuulemme kolme. Aikuisena olen edelleen kuuntelemassa. Nyt saan suuni auki ja kyselen, mutta edelleen kuuntelen mieluummin kuin puhun. Oma kieleni on kertoa tarinat ja muistot kuvina.

Elän sitä, maalaan sitä.

On kirjoitettava elämästä, koska maalaan sitä.

Sijoitan itseni näin: olen kuvataiteilija, jolle käsin tekeminen on ominainen tapa työskennellä. Olen lapsena asunut useammalla paikkakunnalla: Kotkassa, Oulussa ja pisimpään isovanhempieni kesäpaikassa Espoossa. Opiskelin Helsingissä, Kuopiossa ja nyt Turussa. Aikuisena muutin perheeni kanssa Itä-Suomeen pienelle paikkakunnalle vanhaan kouluun. Puolisoni on kuvanveistäjä. Kodin lisäksi täällä on työhuoneemme, talon ja koulun sadan vuoden historian jäljet, puutarha ja ympärillä metsä. Oman taiteellisen työskentelyni rinnalla olen toiminut taidekasvattajana tai rinnalla kulkijana taiteen tekemisessä, muun muassa vanhusten palvelukeskuksessa. Tästä kulmasta katson asioita. Pohdintani on taiteilijälähtöistä ja omakätistä.

Nimeämällä teokseni Kuvitteelliseksi mummolaksi vapautan itseni tekemään ja käyttämään mitä tahansa teokseni materiaalina. (Eikö näin ole taiteen tekemisessä aina?) Näin aion toimia myös tässä tutkimuksellisessa osuudessa. Järjestän itselleni kohtaamisia: Osin tietoisesti haettujen, kuten kohtaamiset tutkimusten, esseiden ja kaunokirjallisten teosten kanssa. Osin assosiatiivisesti löydettyjä eläen, kohdaten, katsoen, kuunnellen ja muistaen. Käyn vuoropuhelua niin moninaisten lähteiden kanssa kuin tunnen tarpeelliseksi. Pidän tärkeänä kirjoittaa yhtä vilpittömästi, konkreettisesti ja välittömästi kuin teen teoksenikin.

Tutkin asioita ja ideoita teoksessani, sen tekemisessä ja ympärillä: kotia, mummolaa ja kotoisin olemista, muistin, muistamisen ja unohtamisen olemusta. Pohdin sitä, mitä paikka on. Mitä tarkoittaa eletty paikka? Sivuan sitä, miten tavat ja kulttuurinen perintö siirtyvät sukupolvelta toiselle.

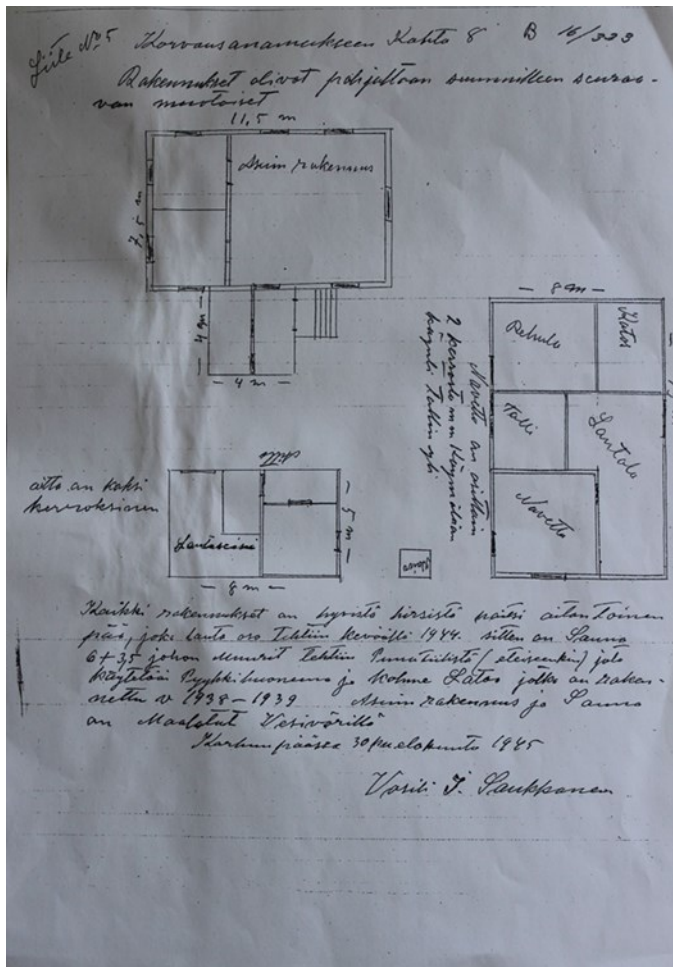
Aloitan paikan merkityksestä ja siirryn muistojen kautta tekemisen prosessiin. Tästä tulee siis jonkinlainen tutkimuksellinen matkakertomus teoksen syntyyn. Yritän sanallistaa sitä, mille ei helposti tunnu löytyvän sanoja. En etene kronologisesti, vaan kirjoitan työskentelyn kannalta merkittävistä kohdista ja kohtaamisista. Pohdin tapaan työskennellä. Esitän mielessäni kysymykset: Miten ja mistä teokseni syntyvät? Mikä on paikkani maailmassa käsin tekijänä,

rappaajana, jonka taide ei huuda? Saako maailmassa, jossa kuvia vyöryy kaiken aikaa joka puolelta näyttävästi ja nopeasti, työkennellä käsin hitaasti ajatellen? Onko siinä järkeä? Pohdin juuriani, sitä mistä olen kotoisin ja sitä, olenko mistään kotoisin.

2 Eletty ja muistettu tila

2.1 Kuviteltu mummola työskentelyn lähtökohtana

Taiteellisen opinnäytteeni Kuvitteellinen mummola lähtökohtana on karjalainen mummola. Se on paikka, jossa en ole koskaan käynyt ja jossa eläneen Martta - mummin tarinoita en ehtinyt kuulla. Teoskokonaisuus sai alkunsa, kun olimme katsomassa Möhkönvirran nykytaidenäyttelyn tiloja Ilomantsissa. Tajusin, tai oikeammin kuvittelin tajuavani, äitini kotipaikan läheisyyden rajan takana Karjalassa. Konkreettisesti minulla ei ole paljon: talosta on olemassa käsin piirretty pohjapiirros (Kuva 1.) ja äitini parivuotiaan hatarat muistikuvat ja hänen kuulemansa tarinat. Tästä kuvitelmasta teoskokonaisuuteni sai alkunsa.

Kuva 1. Mummolan pohjapiirros.

2.2 Kodin merkitys yksilölle

Koti, samoin kuin mummola, on vahvasti tunnelatautunut käsite. Koti ei ole vain paikka jossain, vaan ennen kaikkea tunne. Kodissa voi tuntea itsensä hyväksi ja turvalliseksi. Kun tuntuu kotoisalta, paikassa tai ihmisessä on jotain oleellisen tuttua ja läheistä. Myönteisessä mielessä koti on paikka, jossa voi olla oma itsensä, tulla ravituksi, toipua sairauksista, levätä ja kerätä voimia. (Tuan 2006, 16–17.)

Koti liittyy useisiin ominaisuuksiin: alkuperään, mielihyvään ja tyytyväisyyteen, taloon, perheeseen, yhteisöön ja juuriin. Koti voi tarkoittaa konkreettista tai jotain hyvin abstraktia tai suhteellista. Termi koti sisältää ajatuksia puusta ja maalista, sukulaisista ja sukulaisuudesta, perinteistä, alueellisuudesta, yhteisöstä, yksityisyydestä, kansallisuudesta, pyrkimyksistä, asettumisesta ja identiteetistä. Kotia ja kotiseutua pidetään keskeisinä asioina paikkaan kuulumisen tunteessa ja siihen liittyvässä identiteetissä. Identiteetti voi sitoutua monenlaisiin paikkoihin riippumatta siitä, mitä kutsutaan kodiksi. Kokemukset rakentavat paikkaidentiteettiä: kokemukset paikoista, joissa olemme, joissa olemme olleet tai joista olemme vain kuulleet. (Laitinen, 2002, 195–196.)

Kodin merkitys tulee esiin poissaolossa sieltä. Tunnemme koti-ikävää. Ei pelkästään ikävää paikkoihin, vaan ihmisten, tilanteiden, tuttuuden ja turvallisuuden ikävää. Erityisen viiltävää ikävä on ehkä silloin, kun koti on jätetty pakon edessä, kun on lähdetty pois pakolaisena tai siirtolaisena. Kun ei ole mahdollista palata, on menettänyt juuret, yhteisön ja turvallisuuden.

Taiteilija Mika Karhu ja historioitsija Seija Jalagin pohtivat koskettavasti *Sijoiltaan –Pakolaisuuden arkeologia* näyttelyn yhteydessä sijoiltaan oloa. Sijoiltaan on paossa oloa, poissaoloa jostain, missä haluaisi olla. Sijoiltaan olo voi aiheuttaa kipua tai tuntua tiedostomattomana hankalana olotilana. Haava tai kipupiste voi muuttua tavoiksi ja totumuksiksi ja näin siirtyä tietämättä sukupolvelta toiselle. Siitä tulee osa perhehistoriaa. Jäljellä on kaiho ja kipeys,

menetys, josta ei puhuta koskaan. Tuon kaihon ja kipeyden, elämän melankolisen pohjavireen, tunnistan omasta historiastani.

Kuva 2. vasemmalla Tapetti, 2021 ja Surut ja murheet, 2021.

Kuva 3. yksityiskohta Surut ja murheet, carborundum, peiteväri paperille, 2021.

Jotain tästä kaihosta tavoitin *Sijoiltaan* näyttelyssä Anne Lakasen ja Tahvo Hirvosen kolmikanavaisessa arkistolähteisiin pohjautuvassa Lapin sodan evakoista kertovassa videoteoksessa *Pako*. Eletty tuli todella lähelle. Tuntui, että elin omaa historiaani, äitini historiaa. Antero Kahilan *Suistamo* -sarjan (2019–2020) maalauksissa Sulo, Aino, Rauha ja Sauli olivat kääntäneet paljaat ryppyiset selkensä minulle tai jollekin, jota eivät tahtoneet nähdä tai muistaa. Miten monenlaisille asioille haluamme kääntää selkämme. Vähintään yhtä merkittävää kuin se, mitä muistamme, tuntuu olevan se, mitä emme halua muistaa.

2.3 Elämäkerrallinen paikka

Sijainti on maantieteellinen piste, jossa olemme. Sijainnista tulee paikka, kun elämme siellä. Paikka, aika ja elämänkuva kuuluvat yhteen samalla tavalla kuin ihminen on kokonaisuus, ei ole erikseen ruumista ja mieltä. Paikka elettyinä sijaintina on inhimillisen tulkinnan ja merkityksenannon tulos. Elämäkerralliset paikat ovat siis ainutlaatuisia, muistimme ja muistojemme luomia. Eletyillä paikoilla ei ole yhteneväistä sisältöä, koska niiden merkitys syntyy kokevan ihmisen elämäntilanteessa. Paikkoja ei katsota ulkoa päin, vaan ne nähdään koettuina elämysympäristöinä. Olemme paikoissa sisällä. Kokemusten kerrokset tekevät paikoista elettyjä ja koettuja. Kokijan elämänhistoria eri puolineen on aina mukana eletyissä paikoissa.

Humanistinen maantieteilijä Pauli Karjalainen (2008, 13–31) kuvaa elämäkerrallisia paikkoja kuin laajenevan spiraalin pyörintänä: ”Menneiden paikkojen muistijäljet näyttäytyvät spiraalin sisemmällä kehällä niitä läpäisten, spiraalin uloimman kehän eri kohdissa, eri paikoissa, eri tavoin.”

Omiin kuvitelmiini karjalaisesta mummolasta sotkeutuu anoppila, jonka huoneet on tyhjennetty tavaroista. Aitta ja autotalli, joista olemme kantaneet peräkärriä kaupalla tavaraa, asioita, materiaa vaan ei muistoja, koska ne ovat meissä.

Oma lapsuudenkotini ja lasteni toinen mummola, jota katson elokuisena iltana siskon pihalta. Se on samaan aikaan siinä, eikä kuitenkaan ole. Se tuntuu kutistuneen ja muuttuneen vain taloksi, vähän kuin kulissiksi. Kuitenkin tiedän, tunnen, miltä tuntuu helteisenä päivänä maata salaa katolla ja tuntea karhea kattohuopa tai kuulla tuulen vinkuvan välikatossa. Se on nyt jonkun muun lapsuudenkoti, kantaa tässä hetkessä jonkun muun muistoja. Serkkujen kanssa istumme siinä naapurissa ja asetamme lapsuuden paikkoja ja tapahtumia kohdalleen.

Muistot kiinnittävät meidät elämämme paikkoihin. Suhteemme paikkaan ei koskaan pohjaudu pelkästään tietoon vaan se on yhdistelmä havaitsemista ja tuntemista. Muistot ja odotukset kietoutuvat nykyisiin havaintoihin. Maailma ei enää koskaan näyttäydy täsmälleen samanlaisena kuin nyt. Spiraali pyörii: paikka vaihtuu, aika kuluu, me muutumme. (Karjalainen 2008, 13–31.)

Minne tahansa tässä kaupungissa kuljen, muistikuvat seuraavat askeleitani. Kuvat kerrostuvat toistensa päälle. Yksi kuva on monesta tehty. Yhtäkään en voi peruuttaa enkä pyyhkiä pois. Kuvat kuultavat toistensa läpi ja tämä hetki on kadonneiden päivien kooste.

Sen, mitä näemme, lävistää se mitä on nähty. Muistin maisema on yksityinen ja näkymätön. Kaikella aineella on massa, kaikki aine vie tilaa. Onko muistilla massa? Vievätkö muistomme tilaa? Silti ne tungeskelevat sisällämme niin väkivahvoina, niin värikkäinä, niin raskaina, niin sietämättöminä ja niin vaikeasti karkotettavina.

Ihminen ei ole kiinteä kappale vaan ajassa tapahtuva prosessi. Aikaulottuvuus, jota ei nähdä, on ihmisen tärkein ominaisuus.

Ihminen ei ole, hän tapahtuu.

(Krohn 2021, 60–61)

3 Muistoista ja muistamisesta

3.1 Muistojen olemus

Muisti: esineiden, äänten itseensä keräämiä merkityksiä, merkitysten kerrostumia, kunnes minkään syksyn tai kevään lehdet eivät ole vain sen syksyn tai kevään lehtiä, ei mikään auringonlasku vain sen iltainen auringonlasku.

(Siekkinen 1999, 32)

Muistaminen on menneisyyden, nykyisyyden ja tulevaisuuden kutsumista tähän hetkeen. Muistomme ovat ainutlaatuisia yksilön tulkintoja. Kenenkään muistot eivät ole täydellisesti samanlaisia kuin mitä meillä erikseen ja yksin on. Muistot ja tunne ovat minuuden alkuainetta. Kun muistamme ja kerromme tarinaa itsestämme, määrittelemme samalla millaisia henkilöitä ja ryhmiä haluamme olla paitsi menneessä, myös tulevassa. Parhaimmillaan muistaminen ja muistuttaminen käynnistävät vuoropuhelua. Ihmiset muistavat asioita jakaessaan niitä toisten kanssa. (Onnismaa 2008, 84–86.)

Onko olemassa muistoa, joka on totta tai ovatko muistot aina totta? Historioitsija Laura Passerini kirjoittaa, että omaelämäkerrallinen muisto on aina esittäjänsä näkökulmasta kokemuksellisesti totta. Tutkijan tehtävänä on päättää, missä mielessä ja missä tarkoituksessa muisto on totta. (Passerini 1989, Teräksen & Koivusen 2017, 194–195 mukaan.)

Näin ajattelen myös Kuvitteellisesta mummolasta ja sen tekemisestä. Se ei ole totta siinä mielessä, että olisi yhteneväinen todellisuuden kanssa, mutta on minulle elettyä totta. Toisaalta taideteos on omanlaisesti olemassa ja totta kuten kuvataiteilija Heli Hiltunen (2010, 77) pohtii: *Maalausta ei voi saada valmiiksi ajattelemalla, eikä ajatusta voi yksiselitteisesti maalata, mutta jollain tavalla nämä asiat yhdistyvät maalauksissa. Verbi muuttuu substantiiviksi. Kuva on tuon yrityksen näkyväksi tekemisen yritys.*

Kuvitteellista mummolaa tehdessäni muistelen paitsi karjalaista mummolaa, anoppilaa ja omaa lapsuuden kotiani myös sileäksi tallattua viileää polkua, jota pitkin juoksin paljain jaloin toiseen mummolaan, jossa oli nappilaatikko ja kankainen orava, jolle sain tehdä vaatteita. Täkin alla virrenveisuuta kuuntelevaa mummia, joka opetti kasvien nimet puoliksi suomeksi ja puoliksi latinaksi ja jolle tulin nähdyksi.

Ajattelen kotikyläni autioituneita taloja ja pusikoituneita pihvoja, kotini lattian alta löytyneitä tapetin kappaleita, ruotsinsuomalaisten koti-ikävä lauluja, tuntemattomien valokuvia, palvelukodin asukkailta kuultuja tarinoita, luettuja kirjoja, ryppyjä ja arpia, jälkiä, kun jotain on otettu pois, kun on lähdetty pois.

Tavoittelen pullan tuoksua ja syliä;

ukkospilviä ja riidan jyrähdyksiä. Samaan aikaan nostalgista keveyttä ja melankolista raskautta.

Ajattelen nostalgian käsitteen laajasti. Nostalgia ja muistaminen kytkeytyvät toisiinsa. Nostalgian ytimenä voidaan pitää kaipuun tunnetta. Vaikka nostalgia kirjaimellisesti merkitsee kotiin kohdistuvan kaipuun tuskaa, sen ei tarvitse merkitä kaipuuta menneisyyteen, konkreettiseen aikaan ja paikkaan. Vaikka joskus nostalgia voidaan ymmärtää muutosvastarinnaksi ja takertumiseksi menneisyyteen, toimii menneisyyteen katsominen usein selviytymiskeinona nykyhetkessä. (Rossi & Seutu 2007, 10–11.) Ajattelen, ettei nostalgia ole haikailu menneeseen, vaan kuvataiteilija Kristiina Karstenin sanoja lainaten, pikemminkin myötätuntoa inhimillisyyttä, myötätuntoa elämää kohtaan. Melankolia puolestaan on minulle vahva ja voimakas surumielinen elämän pohjavire.

Tästä kaikesta maalaan öljyvärillä ja vahalla levyille, piirrän, teen sekatekniikka töitä, valokuvaan ja lainaan olemassa olevia kuvia. Ripustan limittäin ja lomittain, osin teos toisen päälle. Rakennan osista installaatiomaisesti ripustetun kokonaisuuden, joka on yhtä runsas, päällekkäinen, totta ja elävä ja olemassa kuin muistot ja muistojen paikat. (kuva 4)

Kuva 4. Ripustuskuva Galleria Uusikuva vasemmalta Hamekangas, 2021 ja Seinät, 2020–2021.

3.2 Muistipaikat

Muistimme asuu myös esineissä ja paikoissa; äänissä, tuoksuissa ja pintojen tunnussa. Tuttu tuoksu palauttaa mieleen muistoja ja yhdistää eletyn nykyhetkeen. Kuvanveistäjä Hanna Vahvaselkä kutsuu meille kaikille tuttuja asioita, kuten puunsyyt ja oksanreiät, kodin pinnat ja tapettikuviot, arjen ornamenteiksi. *Ne jäävät verkkokalvolle tai ovat syöpyneet alitajuntaan.* Kuvitteellisen mummolan teoksissa tavoittelen arkisten asioiden kautta yhteyttä eletyn ja nykyisyyden välillä.

Historioitsija Karin Johannissonin mukaan nykyihmisellä on yksityisiä muistipaikkoja, joissa tunne menneisyyden ja nykyisyyden välisestä jatkuvuudesta säilyy. Yksityiset muistipaikat eroavat julkisista, menneisyyttä

järjestävistä instituutioista kuten museot, arkistot ja monumentit, tuomalla esiin yksilön omaa elettyä menneisyyttä. Muistipaikat voivat ilmetä monella tavalla: mukana kulkevinä esineinä, hajuina, makuina, ääninä, musiikkina, paikkoina, lapsuusmuistoina, tai kulttuurisina asioina kuten vaatteet ja tyyli. Muistipaikat palauttavat yksilön oman historian eläväksi kokemukseksi. (Johannisson 2001, 145–154.)

Ajattelen, että sekä teokseni että niiden tekeminen ovat minulle muistipaikkoja, muistin tekoja. Uskon, että teokseni ja taideteokset yleensäkin voivat olla muistipaikka paitsi tekijälleen myös katsojalleen. Taideteokset voivat palauttaa katsojan oman historian eläväksi kokemukseksi. Taiteen kautta yksityisestä kokemuksesta voi tulla yhteistä.

Kuva 5. Huivi (2021), 57 x 77 cm, sekatekniikka paperille.

4 Käsillä olevaa

4.1 Tapani työskennellä

Olen opiskellut maalausta ja pitkään olen ajatellut olevani maalari. Viime vuosina piirtäminen ja tekniikoiden sekoittaminen sekä tilallisuus ovat hiipineet työskentelyyni. Ajattelen ennen kaikkea olevani käsillä tekijä. Tekniikoiden suhteen rajoitteena on vain se mitä osaan, tai oikeammin se, uskallanko yrittää. Monenlaiset ovet ovat raottuneet.

Käsittää-verbi on johdos sanasta käsi. Verbi on tarkoittanut käsissä pitämistä ja käsiin saamista. Nykyisessä yleiskielessä se kuitenkin ensisijaisesti tarkoittaa ymmärtämistä. Pitelen tässä luvussa käsissäni konkreettista käsillä tekemistä ja sen yhteyttä käsittämiseen.

Nautin käsillä tekemisestä suuresti. Nautin tekemisen välittömyydestä ja suoruudesta. Käden jälki ja tekemisen hetki ovat tärkeitä. Käden jälki on läsnäolon ja kohtaamisen jälki. Olen tekijänä sukua käsityöläisille ja värkkääjille. Filosofi Claude Lévi-Straussin kuvailema bricoleur tuntuu tutulta.

Tieteen termipankki (2016) määrittelee bricoleurin näppäräksi, käteväksi henkilöksi, nikkaroitsijaksi. Lévi-Strauss tarkoittaa käsitteellä henkilöä, joka tekee kulttuuria siitä, mitä kulloinkin on käsillä. Pyrkimyksenä on muodostaa yhtenäinen maailmankuva, bricolage, niistä konkreettisista asioista, joita lähiympäristö ja kokemus tarjoavat. Bricoleur ei ole insinööri, eikä pyri tiedemiehen tavoin paljastamaan, mitkä lait hallitsevat ilmiöitä. Sen sijaan hän luo sellaisia uusia rakenteita, jotka auttavat paremmin sopeutumaan ympäröivään maailmaan. Sittemmin termiä bricoleur on käytetty taiteellisen luovuuden selittämiseen: myös taiteilija rakentaa taiteensa usein käsillä olevista aineksista, ja samoja aineksia voidaan käyttää uudelleen uusien kokonaisuuksien luomiseen.

Teokseni ovat teoksia, koska on yksinkertaisempaa kutsua niitä näin. Teokseni ovat maalauksia, piirroksia, kuvaamiani ja lainattuja valokuvia ja tilaan

rakennettuja kokonaisuuksia näistä. Tekijänä rönstyilen, raappaan ja hapuilen.

Kuva 6. Työpöytä 1.9.2021.

Aloittaminen on vaikeaa. Saattaisin viettää loputtomasti aikaa ajattelemalla, miten aloittaa. Hämään itseäni. Petaan sängyn, laitan astiat tiskikoneeseen ja menen työhuoneelle. Haen puut ja laitan tulet uuneihin. Kastelen kukat, lakaisen vähän. Ja ennen kuin huomaankaan olen tarttunut siveltimeen ja alkanut työskennellä.

Usein työhuoneelle meno tuntuu kotiin paluulta. Öljyvärin tuoksu tuntuu missä tahansa kotoisalta ja palauttaa minut tekemisen hetkiin.

Käsitän tekemällä. Käsillä tekeminen on ajattelua. Se on lähes meditatiivista toimintaa.

Teen sirpaleita. Puunveistäjän pitää ajatella ja luonnostella etukäteen, koska hän veistää puuta pois. Minä onnekas saan rakentaa kerros kerrokselta, pala palalta. Samaan aikaan työn alla ja mielessä on useita töitä. Tämä on käytännöllistä: jos en tiedä, miten jatkaa tai en jaksaa keskittyä johonkin työvaiheeseen, saan siirtyä toiseen. Tai jos en voi jatkaa yhtä, vaikka koska maalaus on märkä, vieressä odottaa toinen. En juurikaan luonnostele. Aloittaessani uutta työtä on ajatus, itu, kuva tai lause. Mutta oikeasti on paljon enemmän; on miltä tuntuu kaikilla aisteilla. On valo, tunnelma ja sen väri, ehkä

ääni tai äänettämyys. On tuoksu ja tuntu. Ja aavistus siitä, että nämä sirpaleet kuuluvat yhteen ja niistä tulee rakentumaan kokonainen teos.

Arkkitehti Juhani Pallasmaa pohtii kirjassaan *Ajatteleva käsi* maalaamista erityisenä ajattelun muotona. Siinä ajatellaan kaikilla aisteilla ja koko keholla. Maalaamisen hetkessä on läsnä sekä ulkoinen tila, että sisäinen mielentila. Kosketamme asioita ja käsitämme niitä jo ennen kuin pystymme puhumaan niistä. *Maalaaminen on yksi kokonaisvaltainen akti, jossa käsi näkee, silmä maalaa ja mieli koskettaa.* (Pallasmaa 2017, 13, 26, 53.)

Myös käsin tekemällä koskettaa. Iho on se, joka koskettaa ja se, joka tuntee kosketuksen. Lapsen varhainen esikielellinen mieli muodostuu ruumiillisten kokemusten kautta. Näiden pohjalta syntyvät varhaiset havainnot ja mielikuvat. Kosketuksen kieli on siis olemassa jo ennen puhuttua kieltä. Kosketus on jonkinlainen ihmisenä olemisen alku. Käsillä tekemisessä ollaan yhteydessä perustavaa laatua olevan olemisen kanssa.

Kiire ja onnistumisen pakko jähmettävät. Käsin tekeminen vaatii omanlaisen, verkkaisen, aikakäsityksen. Tässä ajassa saa haparoida, kokeilla ja eksyäkin. Saa oleilla taiteessa ja töiden kanssa. Se sopii minulle. Olen hidas tekemään töitä. Öljyväri kuivuu hitaasti varsinkin viileällä työhuoneellani. Tapani maalata vaatii useita kerroksia. Rinnalla piirtäminen ja sekatekniikka työt pitävät yllä uskoa etenemiseen ja tuovat tekemiseen keveyttä. Hitaan työprosessin kautta teoksillani on rauha kasvaa itsekseen. Lopputuloksesta ei voi olla varma, koska maalaamisessa ei ole valmiita vastauksia. Ajan kanssa voi päätyä juuri tässä kohtaa oikeaan ratkaisuun.

Uskon onnen löytyvän tekemisestä ja siitä tyydytyksestä, jonka saa, kun on ponnistellut ja uurastanut. Ponnistelun ei tarvitse olla konkreettista tekemistä, vaikka voi se olla sitäkin. Se on tietoisena ja hereillä oloa. On kestettävä se, miten hitaasti asiat tapahtuvat. Ja se, ettei voi oikaista aavistamaansa lopputulokseen (jota ei tiedä), vaan on kuljettava kaikkien vaiheiden läpi. Täytyy kestää keskeneräisyyttä ja uskoa, että kokonaisuus rakentuu ja suodattuu.

Matka teoksen alun ja valmistumisen välissä on aaltoilevaa. On ilon ja kirkkauden hetkiä: oivaltamista, työskentelyn soljumista ja tekemisessä olemista. Petri Tamminen (2010, 36) pohtii kirjassaan *Muita hyviä ominaisuuksia* kirjoittamisen luonnetta: *Onneksi kirjoittaminen ei ole puhumista. Joskus kirjoittaminen tuntuu vaikenemiselta. Toisin sanoen lakkaa yrittämästä ja antaa sanojen ilmaantua omaan tahtiinsa*. Parhaimmillaan maalaaminen on vaikenemista, tuntuu sujuvan melkein itsestään. Vaikeimmillaan maalauksen kanssa on alakuloinen ja neuvoton olo.

Kirjailija Rebecca Solnit esittää teoksessaan *Eksymisen kenttäopas* ajatuksen siitä, että sekä konkreettinen metsään eksyminen, että eksyksissä olemisen tunne ovat seurausta puutteellisesta kyvystämme lukea ympäristöämme. Jos tarkkailisimme säätä, huomioisimme maamerkit ja hahmottaisimme ilmansuunnat auringon, kuun ja tähtien avulla, emme ehkä olisikaan eksyksissä. Jos osaisimme lukea luontoa ja ymmärtäisimme pysähtyä lukemaan sitä, olisimme läsnä, emme olisi keskellä tuntematonta edes eksyneenä. Hän jatkaa pohdintaa Walter Benjamin ajatuksella eksymisestä itsensä menettämisenä, puhtaana läsnäolona epävarmuudessa ja mysteerissä. Löytääkseen jotakin olemukseltaan aivan tuntematonta täytyy eksyä. (Solnit, 2005 11–17.) Maalaamisen kanssa tunnen joutuneeni välillä täydellisen eksyksiin. Kun ymmärrän pysähtyä, lukea ympäristöäni ja itseäni, olla läsnä, ratkaisut kyllä löytyvät. Arvokkaimmat oivallukset työskentelyssä syntyvät eksymällä.

Filosofi Juha Varto (2017, 88) pitää taideteoksen tärkeimpänä ominaisuutena sen epäjatkuvuutta, sen aukollisuutta ja sen avautumista sellaiseen suuntaan, jota ei ole johdettu mistään aiemmin tunnetusta. Maalauksen kieli on täynnä aukkoja ja repeämiä. Maalaus ei etene loogisesti selittäen, vaan puhuu näiden aukkojen kautta. Maalaus voi liikkua ajassa ja paikassa.

Pidän kiinnostavana, mitä tapahtuu, kun teokset ripustetaan tilaan. Miten teokset vaikuttavat toisiinsa ja millainen kokonaisuus osista syntyy. Lopullinen teokseni rakentuu suhteessa tilaan ja muihin teoksen osiin ja niiden aukkoihin ja repeämiin. Sitä, mitä osien välillä tapahtuu, en pysty ajattelemaan etukäteen.

Se muodostuu tehdessä ja ajan kanssa. Löydän perille reittiä, jota en tiennyt olevankaan. Perille pääsy, valmis teos, on minullekin yllätys.

Olen silti tekijä, asiat eivät vain tapahdu.

Juha Varto kirjoittaa, että taiteellisen toiminnan käytännöt ovat tyypillistä ihmisen tavoitteellista toimintaa, jonka piirteitä ovat osaaminen, taitaminen, tietäminen, kokeileminen, materiaalien kanssa työskenteleminen, nopeat intuitiiviset ratkaisut, aistien seuraaminen ja kaiken aikainen reflektointi kaikilla toiminnan tasoilla: aisteissa, kehollisesti, älyllisesti ja tuntemuksissa.

Päinvastoin kuin kuvitelmat luovuudesta, inspiraatiosta, intuitiosta, alitajunnasta ja sattumasta kokonaisuus, taiteellinen toiminta, kertoo ulkopuoliselle taidosta, kyvystä pakottaa ja sopeutua, materiaalinhallinnasta ja näkemyksestä. Näiden vuoksi eteneminen on reflektoivaa, oppivaa ja arvioivaa aina niin pitkälle, että taiteilija näkee kokonaisuuden silloinkin, kun väittää, että kaikki on aivan sumussa. (Varto 2017, 46–47.) Tiedän, vaikka en tiedä ja vaikka eksyn ja hapuilen.

Kuva 7. Työpöytä 1.9.2021.

4.2 Kohtaamisia ja vuoropuhelua teoksissa

Kaikki taideteokset artikuloivat minän ja maailman välistä rajaa sekä taiteilijan että katselijan kokemuksessa.

(Pallasmaa 2017,14)

Teosteni lähtökohtana on henkilökohtainen historia tai havainto. Maalaan, jotta muistan ja ymmärrän. Henkilökohtaisesta kurkotan kohti yhteistä kokemusta, yleisinhimillistä. Koen taiteessa tärkeäksi aitouden ja herkkyyden. Haluan, että teos koskettaa ja liikuttaa. Se saa olla epätäydellinen ja kömpelökin. Haluan, että tekijän läsnäolo välittyy, että sen aistii. Tekijä, teos ja katsoja kohtaavat. Se, mikä on tärkeää, on tässä kohtaamisessa.

Elokuun viimeinen ja kuulen Rafael Wardin kuolleen. En koskaan tavannut Wardia, mutta maalausten kautta olemme kohdanneet. Ensimmäisen näyttelyni avajaisiin sain häneltä terveisiä. Hän pahoitteli, ettei päässyt avajaisiin, sanoi jotain positiivista ja kannustavaa maalauksistani ja toivotti onnea näyttelylle. Wardin tavassa lähettää terveisiä tuntemattomalle nuorelle taiteilijalle tiivistyy jotain olennaista siitä, miten haluan elää ja olla taiteilija. Haluan kohdata ja tulla kohdatuksi.

Kohtaamista ja läsnäoloa, valoa ja lämpöä tunnen myös Wardin öljypastellimaalauksissa muistisairaasta vaimostaan ja muista hoitokodin asukkaista.

Palvelukeskuksen dementiaosastolla ystävällinen, hiljainen mies, jolle puhuminenkin on hankalaa. Päivän aiheena on sauna ja olen ottanut mukaani vastan tuoksuteltavaksi ja saunakauhakokoelmani. Mukana on jonkun Vehmaan koulua käyneen tekemiä kauhoja, siskon pojalta lahjaksi saatu, useampi poikieni tekemä kauha. Jokainen on vähän erilainen, tekijänsä ja opettajan versio käyttöesineestä. Mies pyörittelee kauhoja ja silmiin syttyy valo. Käsin tehty, kenties oman tekemisen muisto, tavoittaa jotain unohtunutta, jotain muistin tuolta puolen. Toinen hetki: kaiken muistelemisen ja maalaamisen yrittämisen jälkeen saan seurata, kun nainen, joka ei muista mitään, jolle

ryhtyminen on vaikeaa, tarttuu taikinaan ja letittää neljällä pullapitkon. Tuntuu, että vaikka mieli ei muista, kädet muistavat mitä tehdä.

Olemme maailmassa aistiemme ja kehomme välityksellä. Aistiemme ja koko kehollisen olemuksemme kautta jäsenämme, tuotamme ja tallennamme kokemusperäistä hiljaista tietoa. (Pallasmaa 2017, 10.) Aistikokemukset ovat yhteydessä toistensa lisäksi myös muistoihin, tunteisiin ja ajatuksiin. Aistimme toimivat jatkuvassa vuorovaikutuksessa keskenään. Emme vain katso silmillämme, vaan olemme ja kohtaamme kaikilla aisteillamme. (Lehtonen 2014, 101.)

Hetki vuosia sitten Jyväskylän taidemuseossa. En ole pitkään aikaan käynyt näyttelyissä. Elämä on yhtä perheen, maalaamisen ja opettamisen hässäkkää. Kuljen näyttelyssä itsekseni ja äkkiä täydellinen ymmärtämisen ja onnen tunne siitä, miltä joku teos tuntuu. Sanoiksi en sitä osannut, enkä edes halunnut, pukea.

Pidän tärkeänä toimia yhdessä muiden taiteilijoiden kanssa. Toimin taiteilijavetoisissa ryhmissä, joista tärkein on *Jostain kotoisin* -ryhmä. Olemme pitäneet yhdessä näyttelyitä, etappeja, paikoissa, joissa joku meistä on asunut tai jotka muuten ovat meille tärkeitä. Ensimmäinen etappimme oli Lahden Taidepanimossa 2008 ja viimeisin, etappi10, elokuussa 2021 Kotkassa Galleria Uusikuvassa. Näyttelyä rakentaessa olemme taas sen ihmeen edessä, mitä tapahtuu, kun tila, teokset ja taiteilijat kohtaavat toinen toisensa. Etukäteen ja näyttelyiden välissä puhumme kyllä aikomuksista ja teosten tilan tarpeesta, mutta enemmän kuitenkin elämästä ja maailmasta. Harvoin olemme nähneet toistemme teoksia etukäteen. Näyttelytilassa teokset hakevat paikkaansa ja se, miten ne lopulta punoutuvat yhdeksi kokonaisuudeksi ja kommunikoivat keskenään on aina yllätys. Sitä, mitä teosten välillä tapahtuu, emme pysty etukäteen tietoisesti suunnittelemaan. Siinä ripustamisen sivussa muukin maailma asettuu keskusteluissa kohdalleen.

Ajatukseni siitä, mitä maalaus on, miten maalaus on tilassa ja miten maalaus on tila, elää ja muuttuu. Viime vuosina maalaus tilassa ja maalaus osana tilateosta

on alkanut kiinnostaa yhä enemmän. Tuntuu, etteivät teokseni mahdu yksittäiselle tarkkarajaiselle pohjalle vaan kasvavat reunojen yli ja tilaan. Seuraavat kohdat ja kohtaamiset ovat tuntuneet tärkeiltä oivaltamisen hetkiltä suhteessani maalaukseen ja erityisesti Kuvitteellisen mummolan tekemiseen.

Olav Christopher Jenssenillä oli 1993 Nykyaiteen museon Studio N:ssä näyttely, jonka hienoja maalauksia en enää ennen näyttelyluettelon kuviin palaamista muistanut. Muistin kuitenkin tunteen, jonka näyttely herätti. Näyttelyn neljätoista maalausta peittivät näyttelytilan kolme seinää lattiasta kattoon. Maalausten keskellä *olin* maalauksessa, tunsin maalauksen tilan ja moninaisuuden. Näyttely oli ensimmäinen näkemäni, jossa maalaus rakensi tilaa, oli tila.

Kuvataiteilijat Heli Hiltunen, Satu Rautiainen ja Jussi Juurinen käsittelevät kaikki tavallaan muistia ja muistamista teoksissaan. Heidän teoksensa avaavat minulle uusia näkökulmia, mutta tuntuvat samalla tutuilta ja kotoisilta.

Jussi Juurinen työskentelee puupiirrostekniikalla, mutta rakentaa teoksistaan tilallisia kokonaisuuksia. Hänen työskentelynsä lähtökohdat kumpuavat vuosien varrella tutuiksi tulleista asioista kuten isoisän työpaita, lapsuuden mummila, päivittäisten kulkureittien maisemat tai pikkupoikana leikityt leikit.

(Kuvataiteilijamatrikkeli.)

Juurisen *Kaivertamisen himo* (2012) (Kuva 8.) ja *Työhuone* (2011) teoksissa tuntuu olevan kyse enemmän kokonaisvaltaisesta työskentelyn prosessista, kuin vain grafiikan vedostamisesta. *Kaivertamisen himo* koostuu tilaan kasatuista puupiirroslaatoista, niitä valaisevista suutarinlampuista, puupiirrosvedoksista ja pöydästä ja tuolista, joita myös on kaiverrettu. *Työhuone* on pieni talo, joka on ulkopuolelta päällystetty puupiirroksena vedostetulla tapetilla. Sisäpuolella on sitten kokonainen maailma: seinät ovat lattiasta kattoon täynnä puupiirroslaattoja. Keskellä huonetta on työpöytä, johon kaiverrus jatkuu. Tuntuu kuin pääsisin keskelle hänen työskentelyään. Tunnistan muistipaikkoja hänen teoksissaan: käsin hitaasti kaivertaminen ja

muistiin ja henkilökohtaisiin muistoihin liittyvät aiheet resonoivat minussa. Juurisen tapa rakentaa teoksensa tilaan tuntuu kiinnostavalta.

Kuva 8. Jussi Juurinen, Kaivertamisen himo, 2012. (Kuvataiteilijamatrikkeli).

Kuvataiteilija Satu Rautiainen kertoo tutkivansa maalauksen kaksi- ja kolmiulotteisuutta. Hän maalaa vesi- ja öljymaaleilla paperille sekä yhdistää maalauksia huonekaluihin. Näyttelyissä teokset muodostavat maalauksellisia huoneita, joiden sisään katsoja voi astua. (Kuvataiteilijamatrikkeli.) Enemmän kuin maalauksellisista huoneista, on minusta kyse maalauksen tilasta. (Kuva 9.) Tunnistan tekemisen palon ja vapauden. Erityisesti puhuttelee kevyen oloisesti vesiväreillä maalattujen teosten ja öljymaalausten yhdistäminen. Samaan aikaan läsnä oleva keveys ja paino.

Kuva 9. Satu Rautiainen, Pain in a room, 2018. (Kuvataiteilijamatrikkeli).

Heli Hiltusen sanoo haluavansa tutkia muistamista ja unohtamista, ihmisten mikrohistoriaa. Sitä, mitä jää jäljelle, kun olemme poissa. Hän yhdistelee töissään usein valokuvaa, maalausta ja kuvakollaaseja. Niihin hän hyödyntää esimerkiksi kirjeitä ja muistiinpanoja edesmenneitten läheistensä elämästä. (Kuva 10.) Löydetyt materiaalit muistuttavat ajasta, joka kulkee omaan tahtiinsa. On kuin sanat olisivat haalistuneet, mutta tunnejälki säilyy. Teokset huokuvat surua, lohtua ja toivoa. Hiltusella on ihmeellinen kyky maalata kuin valokuvaa tai valokuvata kuin maalausta. Hän liikkuu edestakaisin ajassa ja paikassa, kulkee toden ja kuvitelman välimailloilla. Hänen teostensa äärellä minä tunnen muistavani.

Kuva 10. Heli Hiltunen, Luojan kiitos saan kohta melankoliani valmiiksi, 2020. (Galleria Anhava).

Kohtaaminen erityistä tukea tarvitsevien taidetyöpajassa nuoren miehen kanssa. Kommunikointi välillämme puhumalla kyllä onnistuu, mutta vaatii molemmilta keskittymistä ja ponnistelua. Yhteinen luontevampi kieli meille molemmille on maalaus. Hän pyytää kirjoittamaan sanoja malliksi ja kirjoittaa niitä sitten eri puolille paperia. Työskentely jatkuu hänelle luontaisesti suureleisesti ja paksusti maalaamalla. Kun maalaus on valmis ja kuiva, hän taittelee sen ensiksi puoliksi, sitten neljään osaan ja kahdeksaan osaan, käteen sopivaksi suorakaiteeksi.

Katselen vieressä vähän harmistuneena maalauksen tuhoamista, kunnes tajuan, että hän on tehnyt kartan. Ja kartan avulla hän on näyttänyt minulle elämänsä paikat. Hetken me olemme saaneet kohdata maalauksessa.

5 Lopuksi (ja aluksi)

Olen syntynyt Kotkassa. Taiteellinen opinnäytetyöni Kuvitteellinen mummola oli elokuussa 2021 esillä Galleria Uusikuvassa Kotkassa. Se tuntuu jonkinlaiselta risteyspaikalta, jonkin lopulta ja uuden alulta.

Kuvataiteilija Jyrki Siukonen (2011,11) kirjoittaa, että taiteen tekemisen järki on siinä, että se tekee jotain myös tekijälleen. Lopputulos ei ole vain jokin toteutunut tavara, teos, näyttely, vaan itseymmärryksen lisä. Ajattelen, että myös tämän opinnäytetyö on tehnyt minulle jotain. Olen kirjoittanut elämästä ja samalla teokseni syntyprosessista. Tärkeintä on itseymmärryksen lisä.

Maalaus ja maalaaminen voivat olla kohtaamisia. Ne voivat olla muistipaikkoja sekä tekijälleen että kokijalleen.

Tämä tutkimuksellinen opinnäytteeni on sanoiksi puettu työskentelyni prosessi. Näen selvemmin, minkälainen bricolage tekemiseni lähteistä, työskentelystäni ja teoksistani rakentuu. Ymmärrän, että tekemisen kimmokkeet ovat moninaisia ja osin hankalasti sanoiksi puettavissa, mutta olemassa ja totta. Olen löytänyt peilejä työskentelylleni. Olen hyväksynyt, että hidas tapani työskennellä on oikein ja hyvä minulle. Näin minä olen. Tästä kaikesta olen kotoisin. Näin minä ymmärrän hitaasti koskettamalla ja hapuilemalla.

Kuvitteellinen mummola ei ole valmis. On teoksia, jotka odottavat tehdyksi tulemistä. Ensi kesänä rakennan Kuvitteellisen mummolan osaksi Pattoin perintötalon miljöötä. Työskentelyssä olen aina jossain alun ja lopun välillä. En koskaan pääse perille, tai tavallaan olen aina perillä ja oikeassa kohdassa. Teokset kuten muistotkin rakentuvat toinen toisensa päälle ja lomaan. Spiraali pyörii.

Lähteet

Johannisson, Karin 2001. Nostalgia. En känslas historia. Stockholm: Bonnier.

Juurinen, Jussi. Kuvataiteilijamatrikkeli.

<https://kuvataiteilijamatrikkeli.fi/taiteilija/jussi-juurinen>. Viitattu 12.11.2021.

Karjalainen, Pauli 2008. Paikka, aika ja elämäkuva. Teoksessa Haapala, Arto & Kaukio, Virpi. Ympäristö täynnä tarinoita. Kirjoituksia ympäristön kuvien ja kertomusten kysymyksistä. Helsinki: Unipress.

Karvonen, Kirsti; Valjakka, Timo & Wuori, Eeva (toim.) 2010. ARS FENNICA 1990-2010. Helsinki: Henna ja Pertti Niemistön Kuvataidesäätiö Ars Fennica.

Krohn, Leena 2021. Mitä en koskaan oppinut. Helsinki: Teos.

Laitinen, Riitta 2002. Koti, paikkaidentiteetti ja muutokset navajoyhteiskunnassa 1800-luvulla. Teoksessa Syrjämaa, Taina & Tunturi, Janne (toim.). Eletty ja muistettu tila. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura

Lehtonen, Mikko 2014. Maailma. Tampere: Vastapaino.

Onnismaa, Jussi 2008. Hiljainen tieto kulttuurien rakenteissa. Kollektiivinen muistaminen ja muistamattomuus. Teoksessa Kajanto, Anneli; Onnismaa, Jussi & Toom, Auli. Hiljainen tieto, tietämistä toimimista, taitavuutta. Helsinki: Kansanvalistuseura.

Pallasmaa, Juhani 2017. Ajatteleva käsi, arkkitehtuurin eksistentiaalinen ja ruumiillinen viisaus. Suomentaja Kirsi Heininen-Blomstedt. Helsinki: ntamo.

Rautiainen, Satu. Kuvataiteilijamatrikkeli.

<https://kuvataiteilijamatrikkeli.fi/taiteilija/satu-rautiainen>. Viitattu 12.11.2021.

Rossi, Riikka & Seutu, Katja (toim.) 2007. Nostalgia, kirjoituksia kaipuusta, ikävästä ja muistista. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Siekkinen, Raija 1999. Se tapahtui täällä. Helsinki: Otava.

Sijoiltaan. Pakolaisuuden arkeologiaa. 12.12.20-28.2.21. Lappeenrannan taidemuseo ja Etelä-Karjalan museo. <https://www.ouka.fi/oulu/luuppi/sijoiltaan>. <https://www.hs.fi/kulttuuri/art-2000006616549.html>. Viitattu 4.10.2021.

- Siukonen, Jyrki. 2011. Vasara ja hiljaisuus. Helsinki: Kuvataideakatemia.
- Solnit, Rebecca 2020. Eksymisen kenttäopas. Suomentanut Pauliina Vanhatalo. Helsinki: S&S.
- Tamminen, Petri 2010. Muita hyviä ominaisuuksia. Helsinki: Otava.
- Teräs, Kari & Koivunen, Pia 2017. Historiallinen muistitietohaastattelu. Teoksessa Hyvärinen, Matti; Nikander, Pirjo & Ruusuvuori, Johanna (toim.). Tutkimushaastattelun käsikirja. Tampere: Vastapaino.
- Tieteen termipankki: Estetiikka. Bricoleur.
<https://tieteentermipankki.fi/wiki/Estetiikka:bricoleur>. Viitattu 21.9.2021.
- Tuan, Yi-Fu 2006. Paikan taju: aika, paikka ja minuus. Teoksessa Knuuttila, Seppo; Laaksonen, Pekka & Piela, Ulla (toim.). Paikka. Eletty, kuviteltu, kerrottu. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Varto, Juha 2017. Taiteellinen tutkimus: Mitä se on? Kuka sitä tekee? Miksi? Espoo: Aalto ARTS Books.